

FREUD ÉS JUNG ÁLOMSZÖVEG-OLVASATAI

BRANCZEIZ ANNA

„a dream is a panorama
of the whole mental life”

(John Berryman: *Dream Song* 327)

Tanulmányom mottóját John Berryman XX. századi amerikai költő *Álomdalok*¹ című ciklusának 327. darabjából kölcsönözöm: „az álom a mentális élet egészének panorámája”. Berryman hosszúverse sokrétű, a legkülönfélébb poétikai és nyelvi eszközökkel konstruálja meg a különböző álomképeket, egyúttal meghagyja az értelmező szabadságát. Erre utalnak az idézett sorok. A 327. *Álomdal* Freud-kritika is, amit az első sorok nyilvánvalóvá is tesznek: „Freud was some wrong about dreams, or almost all” („Freud valamiben tévedett az álmokról, vagy majdnem mindenben”). Azért idézem Berryman e sorait, mert ezek motiváltak akkor, amikor a témafelvetésemet megfogalmaztam. Előadásom háttér tanulmány egy irodalmi elemzéshez. Meglátásom szerint az *Álomdalok* Freud-kritikája Jung Freud-kritikájára rezonál, Berryman pedig mindkettőjük munkáit ismerte és olvasta. Ennek a felvetésemnek az alátámasztásához szeretném körbejárni a két pszichoanalitikus álomelmélete közötti hasonlóságokat és különbségeket.

A következőkben Freud és Jung egy-egy értelmezésének összevetésével azt vizsgálom, hogyan olvas a két szerző álomszövegeket. Az összehasonlítás kiindulópontjaként Heller Ágnes *Az álom filozófiája* című kötetét² használom. Könyvének álom hermeneutikájáról szóló fejezetében Heller azt a kérdést járja körül, milyen attitűd szerint értelmezhetők az álomtartalmak: „[...] az álmokat akkor meséljük el, akkor igyekezünk pontosan felidézni, visszaadni, szöveggé fordítani az álomképet, amikor jelentést, mi több: számunkra fontos jelentést tulajdonítunk az álomnak általában”.³ Heller három nagy elméleti diskurzust taglal: Freud, Jung és a Dasein-analitikusok meglátásait referálja.

Összefoglalóan elmondható, hogy Freud és Jung alapvetően egyetértenek abban, hogy az álmok megértését nem vezérelhetik előítéletek. Ez számomra Hans-Georg Gadamer felvetéseit idézi. Heller szóhasználata („álomhermeneutika”) is arra csábít, hogy Gadamer vonatkozó meglátásait használjam

¹ Berryman, John: *The Dream Songs*. New York, Farrar, Strauss and Giroux, 2014.

² Heller Ágnes: *Az álom filozófiája*. Budapest, Múlt és Jövő, 2011.

³ *Uo.* 113.

keretként megközelítésében. Az *Igazság és módszer* című könyvének idevágó fejezetében Gadamer megkülönbözteti a legitim, az értelmezésben termékenyen működtethető előítéleteket azoktól az előítéletektől, melyeknek leküzdése, mint írja, „a kritikai ész feladata”.⁴ Azt, hogy az előítéletek gyümölcsözőek is lehetnek a megértésben, Gadamer más szövegeiben is felveti. *Hermeneutika* című esszéjében például a következőket írja: „[...] megértés csak úgy lehetséges, ha a megértő játékba hozza saját előfeltevéseit. Az értelmező produktív hozzájárulása elválaszthatatlanul hozzátartozik magának a megértésnek az értelméhez.”⁵ *Szöveg és interpretáció* című tanulmányában is amellet érvel, hogy az értelmezés beszélgetés, dialógus a szövegekkel, „állandóan változó kísérlet”, „ismétlődő kísértés”, hogy belebocsátkozunk valamibe („sich auf etwas einlassen”), hogy kapcsolatba kerüljünk valakivel („sich mit jemandem einlassen”).⁶ Mint írja, „[a] beszéd olyannyira nem az előítéleteink pusztá kiterjesztése és érvényesítése, hogy inkább azok kockázatát jelenti.”⁷ Úgy vélem, Freud és Jung álomértelmezői gyakorlatának különbségeit jól szemléleti, hogyan viszonyulnak saját elméletükhöz. Ehhez pedig jó támpontot adhat, ha szem előtt tartjuk Gadamer imént idézett gondolatait az előítéletekről.

Noha Jung és Freud – mint azt Cseri Kinga is jelzi tanulmányában – kölcsönösen elismerték egymás munkásságát, számos területen más nézeteket vallottak, ami konfliktusok forrása volt a két analitikus között.⁸ A kettejük közötti ellentét talán az álomműködésről, illetve az álomértelmezésről alkotott gondolataikban mutatkozik meg a legélesebben. Freud az álmokat a korai életszakasz traumáihoz, elfojtott indulatokhoz, ösztönökhöz köti, és vágyteljesítő funkciót tulajdonít nekik. Jung elveti Freud vágyelméletét. Amellet érvel, hogy az álmok tudatos beállítódásainkat kompenzálják, és olyan konfliktusokra, élethelyzetekre reagálnak, amelyek aktuálisan foglalkoztatnak bennünket.

⁴ Gadamer, Hans-Georg: *Igazság és módszer*. Ford. Bonyhai Gábor, Budapest, Gondolat, 1984. 198.

⁵ Gadamer, H-G.: *Hermeneutika*. Ford. Bacsó Béla In. Csikós Ella, Lakatos László (Szerk.), *Filozófiai hermeneutika*. Budapest, Filozófiakutatók Továbbképző és Információs Központja, 1990. 11-28., 23.

⁶ A német eredetire támaszkodom: Gadamer, H-G., *Text und Interpretation* In. H-G. G.: *Hermeneutik II. Wahrheit und Methode (Gesammelte Werke. Band 2.)*, Tübingen, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck), 1993², 330-360., 335.

⁷ Gadamer, H-G.: *Szöveg és interpretáció*. Ford. Hévízi Ottó In. Bacsó Béla (Szerk.). *Szöveg és interpretáció*, Cserépfalvi, h. n., é. n., 21.

⁸ Freud és Jung kapcsolatáról bővebben lásd: Cseri Kinga: *A tudattalan filozófiája – Sigmund Freud és Carl Gustav Jung elméletének összehasonlító vizsgálata* In. Fehér M. István, Kiss Andrea-Laura, Lengyel Zsuzsanna, Nyíró Miklós, Budapest, L'Harmattan, MTA-ELTE Hermeneutika Kutatócsoport, 2015. 401-414., 404-407.

Freud álomelméletének fő műve az 1900-as *Traumdeutung*, amely magyarul Hollós István fordításában jelent meg *Álomfejtés* címmel.⁹ Freud a következő szavakkal indítja úttörőnek számító gondolatmenetét: „E lapokon be fogom bizonyítani, hogy van olyan pszichológiai eljárás, amellyel az álmok megfejthetők, és hogy alkalmazásakor minden álom értelmes lelki képződménynek bizonyul, amely meghatározható helyen beilleszthető az ébrenléti lelki működésébe.”¹⁰ Freud legmeghatározóbb felismerése, hogy az álmok szimptomaként érthetők, amelyek segítenek feltárni a tudattalan lelki folyamatokat, és hozzájárulhatnak a különféle neurózisok kezeléséhez. Álomfejtési módszere is sajátos: a szabad asszociáció technikáját követi. Ennek lényege, hogy „a kritikátlan önmegfigyelés állapotába” helyezkedjünk: nem szabad rostálni a gondolatainkat. Első közelítésben az álom minden eleme lényeges.¹¹ Ez még akár gadameri gondolatként is érthető.

Freud technikáját kiválóan szemlélteti a kötet központi álmának elemzése. Az Irma-álom a pszichoanalitikus saját álma. Mélyreható elemzésének nyomán arra a következtetésre jut, hogy ezt az álmát a bosszúállás vágya hajtja. Innen jön Freud álomfelfogásának egy másik központi gondolata: „Az álomfejtő munka befejezésekor az álom vágyteljesülésnek bizonyul.”¹² Elfogadható ez a kijelentése, az általánosítását azonban én is fenntartásokkal kezeltem. A gondolat, miszerint az álmoknak vágyteljesítő funkciójuk van, egyenesen gúzsba köti Freudot. Rendületlenül érvel emellett, hogy az álmok elfojtott ösztöneinket, vágyainkat reprezentálják. Ezt a felvetését olyan álmokkal igyekeznek igazolni, amelyek „leplezetlenül elárulják vágyteljesülés-jellegüket”. Freud egyik példája egy testi inger (a szomjúság) által kiváltott álom: „Ha sikerül szomjúságomat azzal lecsillapítani, hogy álomban iszom, akkor nem kell felébrednem, hogy szomjamat oltsam. Vagyis ez kényelmi álom.”¹³ Freud szerint a gyermekek álmai is azt a felvetést támasztják alá, hogy az álmoknak vágyteljesítő funkciójuk van. A *Pszichoanalízis* című kötet III. előadásában például a következőket olvashatjuk: „A kisgyermek mindig azoknak a vágyaknak a beteljesedéséről álmodik, amelyek az előző napon ébredtek fel benne, de kielégülést nem leltek. Minden különös magyarázó képesség nélkül rá fogunk jönni az ilyen álmok egyszerű megfejtésére, elég ha azok után az események után tudakozódunk, amelyeket a gyermek a megelőző napon (az álom napján) átélt.”¹⁴

⁹ A következő kiadásra hivatkozom: Freud, Sigmund: *Álomfejtés*. Budapest, Helikon, 1985.

¹⁰ *Uo.* 15.

¹¹ *Uo.* 82-83.

¹² *Uo.* 95.

¹³ *Uo.* 97.

¹⁴ Freud, Sigmund: *Pszichoanalízis*. Ford. Ferenczi Sándor, Lengyel József és Pártos Zoltán, Bukarest, Kriterion, 1977. 69-70.

Ehhez a gondolathoz köthető a bécsi pszichoanalitikus másik vesszőparipája: az álmok mindig azokat az ösztönös vágyainkat torzítják el, amelyek az álmat megelőző napon merültek fel bennünk, de elfojtottuk azokat. Az adott nap történései katalizátorként idézik elő az álmat, amely ugyanakkor korábbi emlékekből, eseményekből, benyomásokból is építhető.

Freud olyannyira ragaszkodik teóriájához, hogy még az ellene felhozott példákra is igyekszik bebizonyítani, hogy azok valójában őt igazolják. Erről tanúskodnak a következő gondolatok: „Ezeknek az álmoknak egyik hatóerejük az a vágy, hogy ne legyen igazam. Ilyen álmok rendszerint kezelés közben keletkeznek, amikor a páciens ellenállást érez irántam; nagy valószínűséggel számíthatok rá, hogy ilyen álmat idézek elő, amikor a betegnek első ízben magyarázom el, hogy az álom vágyteljesülés. Sőt arra is el vagyok készülve, hogy minden olvasómmal is ez fog történni: álomban készséggel le fog mondani valamilyen vágyáról, csak hogy az a vágya teljesüljön, hogy ne legyen igazam.”¹⁵

A bécsi pszichoanalitikus az önigazolás jegyében értelmezi például annak a páciensének az álmat is, aki unokaöccse halálát álmodja meg. Ezt az esetet így vezeti fel: „Egyik nőbetegem egy komorabb jellegű álmat hozott fel, ugyancsak a vágyelmélet ellen.” A fiatal lány nővérének két fia volt: Karl a fiatalabb, Otto az idősebb. Otto azonban meghalt: ő volt a lány kedvenc unokaöccse. Álomban Karl temetését látja. Miután ezt elmondja a következő kérdésekkel fordul a pszichoanalitikushoz: „Nos, mondja meg, mit jelentsen ez? Hisz ismer, hát olyan rossz vagyok, hogy testvéremnek még megmaradt egyetlen gyermeke elvesztését kívánjam? Vagy azt jelenti-e az álom, hogy inkább láttam volna Karl halálát, mint Ottóét, akit annyival jobban szerettem?” Freud beleáll a vitahelyzetbe, és módszeresen bebizonyítja, hogy ez az álom is vágyálom. A fiatal lány ugyanis beleszeretett nővérének egy férfi barátjába, de a testvér útját állta a bimbózó kapcsolatnak. A lány viszont a szakítás után sem tud elszakadni a férfitől: keresi azokat a helyzeteket, amikor láthatják egymást. Az álmat előidéző esemény Freud szerint az, hogy a lány éppen egy hangversenyre készül, ahol a férfi is ott lesz. Ez az álom tehát a viszontlátás vágyát artikulálja, amely ellen a lány „belsőleg küzd”. Megtévesztő lehet, hogy egy olyan helyzet leplezi el a lány vágyát, amelyben „[...] ilyen vágyakat el szoktak fojtani, olyan helyzetet, amelyben az embert annyira eltölti a gyász, hogy szerelemre sem gondolhat.”¹⁶

Ahelyett, hogy elfogadná a „vágyelméletbe” nem illő álmok létezését, Freud gondolkodás nélkül igyekszik minden álmat beszuszakolni az általa megalkotott dobozba. Noha a szabad asszociációs technika alkalmazása közben felüggeszti előítéleteit, ebben a kérdésben mereven ragaszkodik elképzeléséhez.

¹⁵ Freud: *Álomfejtés*. i.m. 118-119.

¹⁶ A bekezdésben az összes idézet innen: *Uo.* 115-116.

Sőt, nemcsak ragaszkodik egy általa megalkotott, jól beváltak tűnő rendszerhez: orvosi tekintélyét arra használja, hogy a pácienssel elfogadtassa saját perspektíváját. Heller Ágnes Freud gyakorlata kapcsán megfogalmazott felvetései nagyon is jogosnak és helyállónak tűnnek: „Persze mindig ki lehet választani olyan álmokat, amelyek az elméletet alátámasztják, illetve úgy lehet elemezni azokat, hogy alátámasszák. Freud idejében a tudományos ítéletnek apodiktikusnak kellett lennie, és elvárták, hogy törvényalkotó legyen.”¹⁷

Freud hozzáállását Jung szavaival jellemezhetjük „egyoldalú megértés-ként” is. Jung vonatkozó gondolatai így hangoznak: „Egyoldalú megértés esetén [...] az a veszély, hogy az orvos eleve kialakított véleményéből kiindulva olyan ítéletet fogalmaz meg, amely esetleg ortodox módon megegyezik valamilyen tannal [...]. De nem kapja meg a páciens önkéntes egyetértését, és ezért gyakorlatilag nem helyálló”.¹⁸ Ez mintha látens Freud-kritika lenne.

Jung módszere sok tekintetben követi a bécsi mester álomértelmezői gyakorlatát, de a svájci pszichoanalitikus határozottan elhatárolja magát a vágyelmélettől. Abban például egyetértés mutatkozik a két pszichoanalitikus között, hogy az álmok a tudattalról adnak hírt, függetlenek akarattunktól, és ezért sokat elárulhatnak a bennünk zajló, egyébként rejtett lelki folyamatokról.¹⁹ Jung elfogadja Freud mélyelemző, asszociációs módszerét is. Az elemző munka során darabjaira osztjuk az álomtextust, aztán „szabadon sorjázó mozaikokat” gyűjtünk az egyes részekhez. Ennek eredményeképpen „[...] nemsokára igen bensőséges összefüggést veszünk észre az álomképek és az éber állapotunkban bennünket lelkünk mélyén foglalkoztató dolgok között, természetesen anélkül, hogy rögtön meg is értenénk ennek az összefüggésnek a jelentését. A mozaikok összegyűjtésével az álomanalízisnek csak az előkészítő részét végeztük el.”²⁰

Jung az álom működésmódjának megragadásra a „kompenzáció” fogalmát vezeti be. A kompenzáció, mint írja „[...] különböző tények vagy nézőpontok szembesítése és összehasonlítása, melynek révén kiegyenlítőds vagy igazolás következik be.”²¹ Olyan, mintha az álom tükröt tartana tudatos beállítódásaink elé. Ha kell, akkor torzítja a képet. Jung ezzel kapcsolatban a következő gondolatokat fogalmazza meg: „Ha a tudatnak az élethelyzettel kapcsolatos beállítódása nagymértékben egyoldalú, az álom az ellenkező oldalra áll. Ha a tudat a «középhez» viszonylag közeli helyzetet foglal el, az álom beéri variánsokkal. Ha azonban a tudat helyzete «korrekt» (adekvát), az álom koincidál és

¹⁷ Heller: *i.m.* 128.

¹⁸ Jung, Carl Gustav: *Gondolatok az álomról és az önismeretről*. Ford. S. Nyíró József, Budapest, Kossuth, 1996. 43.

¹⁹ *Uo.* 12-13.

²⁰ *Uo.* 13-14.

²¹ *Uo.* 26.

ezzel aláhúzza a tudat tendenciáját, anélkül azonban, hogy közben elveszítené sajátosságos autonómiáját.”²² Jung szerint a páciens tudatszituációjának értékeléséhez kiemelten fontos az álmogazda kikérdezése,²³ gondos és specifikus kontextusfelvételek nélkül ugyanis elképzelhetetlenek tartja az álmó értelmezést.²⁴

Egyik példája egy olyan ötven év körüli férfi álma, aki szenvedélyes hegymászó. Álmában egyedül vág neki egy hegyi túrának: egy nagyon magas, meredek hegycsúcsot akar megmászni. Ahogy egyre feljebb és feljebb jut, extázisba zuhan, olyan érzés fogja el, mintha repülne, mintha minden terhétől megszabadult volna. Végül a csúcson fölé lép a semmibe, a levegőbe. Ekkor ébred fel. Jung szerint az álom az álmodó nyelvén fejezi ki magát, ezért innen is kell azt megérteni.²⁵ Álmó értelmezésében abból indul ki, hogy a férfi különösen kedveli a hegymászást. Olyannyira, hogy „[...] nem fél a veszélytől, hiszen ha a hegyekben érné a halál, az nagyon szép halál lenne.”²⁶ A pszichoanalitikus arról faggatja a férfit, miért teszi ki magát ilyen veszélynek. Kiderül, hogy számára a hegymászás menekülés az otthoni élettől. Jung így gondolkodik: „Ezzel felfedte szenvedélyének intim okait. Megtudtam tőle, hogy házassága tönkrement, és odahaza semmi sem tudja lekötni. Többé-kevésbé elege van a munkájából is. Így nyilvánult meg a hegyek iránt táplált félelmetes szenvedélye: a hegyek megváltást jelentettek neki az elviselhetetlenné vált létezésétől.”²⁷

Jung hagyja, hogy a pácienssel folytatott beszélgetés valóban alakítsa az értelmezést. Fogalomhasználata is jelzi, másként gondolkodik az álmok tudattalanhoz és éber élethez fűződő viszonyáról, mint bécsi kollégája. Freud figyelme arra irányul, mi az álom tárgya, mit formál a tudattalan álommá. Ha az álom segítségével megfejtettük, pontosan melyek ezek az elfojtott ösztönök és vágyak, arra kell rájönnünk, milyen szerepük van a különböző lelki zavarokban, neurózisokban. Azaz Freud olyan kétosztatú rendszerben gondolkodik, amelyben az álom a közvetítő, a „királyi út” a tudattalan és a tudatos, éber élet között.²⁸ Jungot viszont az érdekli, hogyan működik az álom, hogyan formálja az ismeretlen álommá, és hogy az így kreált kép hogyan korrelál az éber élet történéseivel. Jung tehát olyan kétosztatú rendszerben gondolkodik, ahol az álom párbeszédbe lép az éber élettel. Ennek megragadására használja a „kompenzálás” kifejezést.

²² *Uo.* 26-27.

²³ *Uo.* 27.

²⁴ *Uo.* 34.

²⁵ *Uo.* 20.

²⁶ *Uo.*

²⁷ *Uo.* 21.

²⁸ „Az álomfejtés pedig a tudattalan lelki élet megismerésének királyi útja.” Freud: *Álmófejtés.* i.m. 421.

Jung szerint az álomértelmezőnek félre kell tennie előítéleteit, és valami váratlan dologra kell készülnie: „De semmilyen körülmények között ne számítsunk arra, hogy ez az értelem meg fog felelni valamilyen szubjektív várakozásnak; hiszen az álom esetleg – sőt nagyon gyakran – valami megdöbbentően mást mond, mint amit várnánk.”²⁹ Ez Gadamer azzal kapcsolatos meglátásaira emlékeztet, hogy a megértés előítéleteink kockázatát jelenti.³⁰ A *Gondolatok az álomról és az önismeretről* című könyv fejezetei különböző Jung-szövegekből származó idézeteket fűznek össze. Az *álmok értelmezéséhez* című fejezet Freud-kritikával indít: „Nem tudtam osztani Freudnak azt a véleményét, hogy az analízis módszere azonos az ő szexualitáselméletével, és nem tudtam elfogadni azt az elméletét sem, amely szerint az álom a vágyak teljesítője.”³¹ Ironikus, hogy Jung Freud-kritikáját éppen a következő gondolatok követik: „Egyáltalán nincs szükség hatodik érzékre ahhoz, hogy meg tudjuk érteni az álmokat. De igenis többre van szükség annál a szellemtelen sematizmusnál, amit a vulgáris álmoskönyvek nyújtanak, illetve ami az előítéletek hatására szinte folyton újratermelődik.”³²

Gondolatmenetem zárásaként visszautalok Berryman versére. Freud minden bizonnyal ellenállásként értené a 327. *Álmodalt*; olyan vágyteljesülésként, amely azt akarja bizonyítani, hogy Freudnak nincs igaza. A szöveg tehát torzítás: mást mond (Freud téved), mint amit valójában gondol (elfogadhatatlannak tartom Freud elméletét). Ha viszont a többi *Álmodal*, netán Berryman interjúinak, esszéinek kontextusában értelmezzük ezt a darabot, az összegegyeztethető Berryman Freudról, a pszichoanalízisről és általában az értelmezésről alkotott elképzeléseivel: nincs egyetlen értelmezői szempont, nincs egyetlen helyes olvasat. A mottóként idézett sor („az álom a mentális élet egészének panorámája”) leginkább Jung arra vonatkozó gondolatait visszhangozza, miszerint „az álom a legszorosabban össze van fonódva a személyiség valamennyi tendenciájával, hajlamaival”³³. Ezért nincs két egyforma álom, és mindegyik álomnak más funkciója van, amit csak akkor fedhetünk fel, ha jól ismerjük az álmodót. Azaz, miként Heller Ágnes fogalmaz, „[...] minden álom különbözőképpen értelmezhető. Ahhoz, hogy (feltehetően) találóan értelmezzük az álmot, jobb, ha ismerjük az embert, aki álmodta.”³⁴

²⁹ Jung: i.m. 45.

³⁰ Gadamer: Szöveg és interpretáció. i. m., 21.

³¹ *Uo.* 34.

³² *Uo.*

³³ *Uo.* 14.

³⁴ Heller: i.m. 179.